

Literárnovedná slovakistika na pôde Akadémie

JELENA PAŠTÉKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Seminár o diele Oskára Čepana súvisí s dvojakou, vonkajškovo motivovanou príležitosťou: v roku 2003 si pripomíname 60. výročie vzniku vedeckých aktivít Literárnovedného ústavu, ktorý patril medzi ustanovujúce inštitúcie Slovenskej akadémie vied a umení (1943) a zároveň aj 50. výročie založenia Slovenskej akadémie vied a v jej rámci aj Ústavu slovenskej literatúry (1953). Chceme zdôrazniť, že energia formovania a konštitúcie modernej vedy na Slovensku vychádzala práve zo spoločenskovedných disciplín a pri jej zrode stál v súčasnosti často marginalizovaný tzv. vlastivedný výskum.

Vzhľadom na to, že abstraktné výročia majú aj svoje celkom konkrétne historické stelesnenie, na ich pripomenutie sme si zvolili literárnovedné dielo Oskára Čepana. Osobnosti, ktorá celý svoj profesionálny život od r. 1949 spojila s akademickým prostredím. Osobnosti, ktorej vedecký výkon a ľudský profil reprezentuje hodnoty, ku ktorým sa naše pracovisko s úctou hlási. Preto začal Ústav slovenskej literatúry vydávať štvorzväzkový Výber z diela Oskára Čepana (editorom projektu je Peter Zajac). Oddiely *Próza slovenského realizmu* (editorka Marcela Mikulová) a *Literárne dejiny a literárna veda* (editor Milan Šútovec) už vyšli, v tlači sú štúdie s názvom *Literárnoteoretické state*, ktorých editorom je Tomáš Horváth. Prítomné výročia sa takto stávajú dôvodom na preverenie vedeckej nosnosti, inšpiratívnosti a aktuálnosti impulzov diela, utváraného za konkrétnych historických okolností, determinovaného spoločensko-politickými a ideologickými súradnicami doby aj dobovým ohraničením vedeckého poznania. Z tohto hľadiska je veľmi presná Čepanova skepticky triezva štúdia s názvom *Slovenská literárna veda v rokoch 1945 – 1966*, o ktorej bude reč v ďalších príspevkoch a ktorá bola napísaná v čase tzv. liberalizácie. Autor v nej stavia rok 1963 ako periodizačný medzník vývinu slovenskej literárnej vedy a vzhľadom na prirodzené limity tvorivého, biologicky podmieneného času na margo spoločenských podmienok vecne konštatuje: „V praxi to znamená toľko, že si uvedomujeme stratu najmenej jedného desaťročia.“

„Zakladateľské“ jubileá akadémie zároveň predpokladajú evidenciu legislatívnych a administratívnych krokov, ktoré viedli k inštitucionálnemu sformovaniu profesionálnej vedy a v jej rámci aj literárnovednej slovakistiky. Preto si ich aspoň stručne pripomeňme.

27. júna 1919 prijal parlament zákon o založení univerzity v Bratislave, ktorá nahradila zrušenú maďarskú Alžbetínsku univerzitu. Vládnym nariadením z 11. 11. 1919 bola pomenovaná podľa J. A. Komenského. Mala tri fakulty: lekársku, právnickú a filozofickú.

V r. 1926 bola založená Učená spoločnosť Šafaříkova (Učená spoločnosť Šafaříkova). Jej predsedom bol prof. Tomáš Valentín, generálnym tajomníkom prof. Ľudovít

Novák a vedeckým tajomníkom duchovenej vetvy prof. Albert Pražák (do r. 1932), neskôr Andrej Mráz. Publikáčným orgánom Spoločnosti sa stala „vedecká revue“ Bratislava (1927 – 1937), ktorá bola dvojazyčným, českým a slovenským časopisom. Sporadicky vychádzala aj anglická jazyková mutácia. Prvým hlavným redaktorom bol Albert Pražák. Na stránkach Bratislavy okrem českých prispievateľov z univerzitného prostredia publikovali Pavel Bujnáč, Anton Štefánek, Milan Pišút, Andrej Mráz, Jozef Ambruš. V rubrike Pramene uverejňoval dokumenty a korešpondenciu k dejinám slovenskej literatúry 19. storočia Ján Vladimír Ormis, ktorý sústavne dopĺňal literárnohistorickú heuristiku (*Slovník slovenských pseudonymov*, 1944, *Doplňky a dodatky k Riznerovej Bibliografii*, publikované až r. 1972). Impulz na vydávanie časopisu Bratislava vyšiel z univerzitného prostredia.

Veda na pôde Učenej spoločnosti sa mala venovať systematickému výskumu Slovenska a Podkarpatskej Rusi v oblasti spoločenských a prírodných vied (triedy duchovenej a prírodovenej). Okrem toho mala Spoločnosť vydávať aj Šafárikove Spisy. Počas jej existencie vyšlo tridsať sedem publikácií a po vzniku vojnovnej Slovenskej republiky prestala účinkovať. Jej majetok prešiel do novozaloženej Slovenskej učenej spoločnosti (1939).

3. júla 1940 schválil Slovenský snem zákon o Slovenskej univerzite. Jej súčasťou sa stali aj katolícka a evanjelická bohoslovecká fakulta a popri troch už existujúcich fakultách aj novozriadená prírodovedecká fakulta.

V lete roku 1940 sa začala pripravovať reprezentatívna viacvzväzková publikácia Slovenská vlastiveda. Vznikli aj paralelné encyklopedické iniciatívy na pôde Matice slovenskej, preto sa k jej postaveniu a práci v medzivojnovom a vojnovom období v krátkosti vrátim.

Činnosť Matice slovenskej bola obnovená v r. 1919. Jedným z predsedov bol krátko čas Pavol Országh Hviezdoslav, správcami Jozef Škultéty a Jaroslav Vlček, tajomníkom Štefan Krčméry. Od r. 1922 začala Matica znovu vydávať mesačník Slovenské pohľady (bol zastavený v r. 1916). Aj Krčméry, Škultéty a Vlček sa prostredníctvom publikovania prameňov usilovali vytvoriť prostredie a podmienky na systematický výskum dejín slovenskej literatúry. Svoju činnosť začali tiež vedecké odbory (historický, literárnohistorický, národopisný, jazykospytý, umelecký), ktoré však suplovali aj mimovedecké úlohy.

Po príchode mladých pracovníkov Andreja Mráza, Ľudovíta Nováka a Jána Martáka sa vedecké odbory MS zaktivizovali, zintenzívnila sa aj vydavateľská práca. Za najvýznamnejší čin z hľadiska ďalšieho rozvoja literárnovednej disciplíny možno pokladať edíciu šiestich zväzkov Riznerovej Bibliografie písomníctva slovenského, ktorá vyšla v Martine v rokoch 1929 – 1934.

Po vyhlásení autonómie (1938) a samostatnej Slovenskej republiky (1939) sa politicky zradikalizovala a skomplikovala aj situácia v spoločenských vedách, pretože emancipačný proces, započatý v medzivojnovom období, sa dovrhoval až v štyridsiatych rokoch. Činnosť Slovenskej akadémie vied a umení ako najvyššej vedeckej a kultúrnej inštitúcie sa opierala o zákon z 2. júla 1942. Jej cieľom bolo rozvíjať a organizovať slovenský vedecký život. SAVU mala tri odbory – tretí sa nazýval umelecký. Svoju činnosť

začal 1. apríla 1943. Medzi hlavné úlohy Literárnovedného ústavu SAVU patrili výskum dejín slovenskej literatúry, riešenie teoretických a metodologických problémov spojených s týmto výskumom, práca na bibliografii slovenskej literatúry a literárnej vedy a kritické vydávanie literárnych textov od predbermolákovského obdobia po druhú polovicu 19. storočia.

Prvým generálnym tajomníkom SAVU sa stal jazykovedec Ľudovít Novák, neskôr ho v tejto funkcii vystriedal literárny vedec Mikuláš Bakoš (do r. 1950), ktorý bol v rokoch 1943–1948 prvým riaditeľom Literárnovedného ústavu SAVU. Pod týmto názvom ústav fungoval až do r. 1952.

Ďalšou vedecky emancipačnou, paralelnou a personálne prepojenou aktivitou konca tridsiatych rokov bola práca členov Spolku pre vedeckú syntézu. Vznikol v r. 1937, úradne bol zakázaný r. 1940. Jeho činnosť sa po vojne obnovila (1945–1950) a nadviazala na ňu aj práca Bratislavského lingvistického krúžku, ktorý úradne zakázali r. 1950. Štúdie členov Spolku a Krúžku sa metodologicky inšpirovali jednak výbojmi českého štrukturalizmu (jeho vedúca osobnosť Jan Mukařovský pôsobil v rokoch 1931–1937 v Bratislave ako docent) a ruskou tzv. formálnou školou (súbor prekladov s názvom *Teória literatúry* vydal Mikuláš Bakoš r. 1941, 1942 bol stiahnutý z predaja). Nadväzovali však aj na scientistické impulzy z oblasti logického pozitivizmu (Viedenský kruh), ktoré sprostredkával filozof a metodológ Igor Hrušovský, a na impulzy štrukturálnej lingvistiky. Všetky zdroje súhlasne zdôrazňovali dôveru v racionálnosť poznania a empiricky overovali nosnosť a možnosť vzniku univerzálnej metodológie vied. Pre slovenskú situáciu je príznačné, že sa tak dialo vždy v napätí, ale aj v koincidencii s ideológiou a politikou.

Po tomto malom exkurze sa vráťme k praktickým úlohám, ktoré stáli pred domácou vedou začiatkom štyridsiatych rokov. Bezprostredným výrazom jej zrelosti sa mala stať viacväzková reprezentatívna encyklopedická publikácia *Slovenská vlastiveda*. Prvé prípravné kroky sa robili ešte na pôde Slovenskej učenej spoločnosti, neskôr sa ťažisko prípravy prenieslo do novovzniknutej SAVU. Diskusia sa týkala najmä zamerania a určenia publikácie, pomeru medzi jej vedeckým a popularizačným poslaním. Editori sa napokon dohodli na adresátovi, ktorým sa mal stať „priemerne vzdelaný milovník národnej kultúry“.

Prvý zväzok bol zasvätený geológii, zemepisu, flóre a faune a vyšiel 3. júna 1943. Jeho redaktorom bol generálny tajomník a hlavný redaktor spisov a časopisov SAVU Ľudovít Novák. V tom istom roku bol publikovaný aj druhý zväzok venovaný národopisu. Predhovor napísal etnograf Rudolf Bednárik, autormi jednotlivých statí boli Anton Melicherčík, Anton Jurovský a Ľudovít Franěk. Zrejme je najväčšmi poznačený dobovou ideológiou (časti Antropológia, Slovenská národná povaha a pod.). Autorom tretieho, „sociologického zväzku“, ktorý vyšiel r. 1944, bol Anton Štefánek.

Po vojne bola činnosť SAVU nanovokónštituovaná zákonom z 22. februára 1946. Akadémia sa hlásila ku Košickému vládne programu a jej bezprostrednou úlohou bolo dokončiť vydávanie *Slovenskej vlastivedy*. Štvrtý zväzok z pera Františka Bokesa načrtoval slovenskú históriu a vyšiel ešte v tom istom roku.

Piaty zväzok bol publikovaný až na prelome rokov 1948 a 1949. Autormi jeho prvej časti s názvom *Literatúra a jazyk* boli Andrej Mráz a Eugen Pauliny. Mrázove *Dejiny*

slovenskej literatúry boli prvým pokusom o syntetické spracovanie problematiky od doplneného vydania Vlčkových *Dejín literatúry slovenskej* (1889 – 1990), ktoré vyšlo r. 1923. Ich prijatie bolo poznačené ideologicky zmeneným zorným uhlom, ktorý predstavoval február 1948. Napríklad v Encyklopédii slovenských spisovateľov sa sumarizujú ich nedostatky (neujasnené periodizačné kritériá, eklektická kombinácia hľadiska umeleckej špecifickosti so spoločenskými zreteľmi atď.) a na záver sa konštatuje: „Ale i napriek týmto disproporciám boli Mrázove Dejiny novým slovom pred jeho rozhodujúcim obratom k marxisticko-leninsky orientovanej vede.“

Obdobie rokov 1945 – 1953 bolo poznačené mnohými organizačnými zmenami i personálnymi alianciami matičného a akademického výskumu. Na pôde Literárnovedného ústavu SAVU začali pracovať ďalší vedci (po Mikulášovi Bakošovi a Jánovi Brezinovi postupne pribudli Viktor Kochol, Jozef Felix, Nora Krausová, Ján Vladimír Ormis, Július Pašteka, Rudolf Brtáň, Ján Mišianik, Stanislav Šmatlák, Oskár Čepan, Karol Rosenbaum, Ivan Kusý, Juraj Špitzer...). Koncom štyridsiatych rokov dominovali metódy inšpirované štrukturalizmom (Ján Brezina: Ivan Krasko, Nora Beniaková: Ako rozoberáme verš a i.). Zo svojho textologického programu ústav realizoval iba faksimilné vydanie Sládkovičovej *Maríny* (1946). Literárnovedný ústav SAVU, počnúc dvojročníkom 1946/1947, vydával časopis *Litteraria Historica Slovaca*, ktorý sa pripravoval už od vzniku Slovenskej učenej spoločnosti, a od r. 1949 prevzal od MS vydávanie Literárnohistorického zborníka (posledný ročník 1953).

Po februári 1948 sa na dlhý čas stal všeobecne záväznou metodologickou normou marxizmus-leninizmus. Po vzniku Ústavu slovenskej literatúry (1953) nahradili dovtedy vydávané periodiká časopis *Slovenská literatúra* (1954) a ročenka *Litteraria* s podtitulom *Štúdie a dokumenty* (1958).

Dňa 26. júna 1953 schválila Slovenská národná rada zákon o Slovenskej akadémii vied, ktorý pretvoril SAVU podľa sovietskeho vzoru. Ešte v *Malej československej encyklopédii* z r. 1987 sa môžeme dočítať, že jej hlavnou úlohou je „riadiť a koordinovať činnosť základného výskumu. Základným vodidlom pre činnosť SAV sú rezolúcie zjazdov KSČ, ktoré sústreďujú pozornosť na racionálne a efektívne uplatnenie vied v spoločenskej praxi.“

Slávnostné otvorenie akadémie sa uskutočnilo v Slovenskom národnom divadle a populudní, v aule Univerzity Komenského, sa konalo ustanovujúce Valné zhromaždenie, na ktorom bolo menovaných prvých dvanásť akademikov, medzi nimi literárny kritik František Votruba.

Medzi stále edície Ústavu slovenskej literatúry, ktoré vychádzali vo vydavateľstve Veda a rešpektovali zásady kritického vydávania textov, patrili Korešpondencia a dokumenty (1952 – 1980, vyšlo desať titulov v trinástich zväzkoch), Pamiatky staršej slovenskej literatúry (napr. *Historické piesne*, *Jakub Jakobeus*, Mišianikova *Antológia staršej slovenskej literatúry*), ústav vydal aj reedíciu časopisu DAV a zborníka DAV – štúdie a spomienky.

Hlavnou úlohou pracoviska bolo skoncipovať Dejiny slovenskej literatúry. Ich jednozväzkový náčrt vznikol v období najväčších ideologických deformácií a politických represii, takže po uvoľnení v r. 1956 sa stal rukopis nepoužiteľný a nevyšiel.

Dejiny s novou koncepciou sa začali pripravovať v tom istom roku. R. 1958 bol publikovaný 1. zväzok, ktorý zahŕňal časový úsek od 9. storočia po poslednú tretinu 18. storočia (od Veľkej Moravy po barok). Jeho autormi boli Ján Mišianik, Jozef Minárik, Milena Cesnaková a Anton Melicherčík (externý spolupracovník). Úsilie kolektívu sa sústredilo na problémy periodizácie, triedenie textového materiálu a charakterizáciu historických (slohových) období, pričom sa ústna slovesnosť usúvzťažňovala s „umelou“ spisbou.

Druhý zväzok z r. 1960 (autori Milan Pišút, Karol Rosenbaum, Viktor Kochol) sa zamerail na poslednú tretinu 18. storočia až po roky 1848 – 1849, čiže na osvietenstvo, klasicizmus a Štúrovu školu, pričom priniesol aj portréty najvýznamnejších dejateľov. Najrozsiahljší materiál priniesli tretí (1965, autori Oskár Čepan, Ivan Kusý, Stanislav Šmatlák, Július Noge) a štvrtý zväzok (1975, autori Ivan Kusý a Stanislav Šmatlák). Obsiahli obdobie od polovice 19. storočia až po rozklad realizmu a formovanie Slovenskej moderny. V piatom zväzku (až r. 1984) autori Oskár Čepan, Zdenko Kasáč, Ján Kopál, Ivan Kusý, Alexander Matuška, Július Noge, Zoltán Rampák, Karol Rosenbaum, Stanislav Šmatlák, Miloš Tomčík a Břetislav Truhlář načrtli literárny vývin v období 1918 – 1945.

Podľa dobových recenzentských ohlasov sa zdá, že problematika dejín sa pokladala „za vybavenú“. Svedčí o tom napríklad aj názor Miloša Tomčíka: o tom, že marxistický historizmus, z neho vyplývajúce „vývinové hľadiská sa uplatnili už v doterajších piatich zväzkoch... Definitívne sa v nich vyjasnila genéza a identita slovenskej literatúry, jej spoločenská podmienenosť, jej typologické vlastnosti, vývin jej hlavných žánrových premien, poetických a verzologických systémov atď.“ Príprava a tvorba tejto historickej syntézy však trvala celé tridsaťročie a mnohé náhľady a koncepcie bolo potrebné inovovať. Preto sa na pôde Sekcie mladých Slovenskej literárnovednej spoločnosti (iniciátor Peter Zajac, garant Ivan Kusý) uskutočnil r. 1987 seminár, ktorý znamenal návrat uvažovania o literárnych dejinách a v istom zmysle už anticipoval problém novej rekognoskácie terénu a problém prezentácie literárnych hodnôt, ktoré stoja pred slovenskou literárnou historiografiou po r. 1989.

Môj príspevok o histórii nášho pracoviska nebol bilančný, a preto si nekládol za cieľ zachytiť všetky dôležité medzníky a uzlové body. Stručné pripomenutie jednotlivých dátumov však svedčí o pomerne neskorej konštitúcii literárnej slovakistiky ako vednej disciplíny. Oskár Čepan ju pripisoval napätiu medzi pozitivizmom a štrukturalizmom a definitívny rozchod situoval do spomínaného r. 1963. Zároveň však musel konštatovať: „V praxi to znamená toľko, že si uvedomujeme stratu najmenej jedného desaťročia.“ O stále pociťovanom napätí medzi „nenáležitost’ou“ vedeckého písania o literatúre svedčí napríklad aj dobový citát z Vladimíra Mináča (Paradoxy, 1966): „Cítim sa medzi teoretikmi ako medzi hluchonemými. Majú vlastnú posunkovú reč; je to náboženská obec so zvláštnym obradoslovím.“

Podľa Rollanda Barthesa „Pozitivizmus implikuje všeobecné presvedčenie o človeku, histórii, literatúre, vzťahoch autora a diela.“ Môžeme dodať, že implikuje predstavu o ich prirodzenosti. Ideálnym „dátumom“ na emancipáciu jednotlivých vedných odborov bol koniec 19. storočia, potom sa situácia vedy opäť problematizovala. V našich končinách aj pod vplyvom okolností, ktoré som stručným výpočtom historických súradníc naznačila.